

АНА Р. САВИЋ ГРУЛИЋ¹

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ
БЕОГРАД

ТВОРБА ПРИДЕВА СА ЗНАЧЕЊЕМ ЧОВЕКОВИХ ФИЗИЧКИХ ОСОБИНА У ГОВОРИМА СВРЉИШКОГ КРАЈА²

САЖЕТАК. У раду су представљени придеви којима се у говорима сврљишког краја квалификују особе специфичних телесних особина. Творбеном анализом обухваћено је више од 300 деривата добијених префиксацијом, суфиксацијом и сложено-суфиксалним начином творбе. Посебна пажња посвећена је анализи суфикса, који су представљени у комбинацији

¹ anasavic81@gmail.com

² Овај рад је настао на основу пројекта „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора” (ЕДБ 178020), који се у Институту за српски језик САНУ реализује под руководством академика Слободана Реметића и уз материјалну подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Овом приликом користили смо само оне радове из дијалекатске творбе који су тематски блиски нашем раду те смо добијене резултате могли самерити њиховим.

Сврљишки говор не постоји као посебан говор једног краја. Јединствено општинско подручје Сврљига покривају два говорна типа призренско-тимочке дијалекатске области – источни део припада тимочко-лужничком, а западни сврљишко-заплањском типу. Заједничке и паралелне одлике ових говорних типова утврђене су у раду *Говори Бучума и Белој Појока* (Богдановић, 1979), а неке од њих читаће се и у нашој грађи, посебно на фонетском плану: а) заједничке одлике: постојање полугласа (*вѣша, ѡнкошијес, -ѡа, -ѡо, ѡѡкља*), финалног *л* (*анђел, дѣл, вѡл*); б) одлике ТЛ типа: вокално *л* (*дѡша, жѡи, кривокѡк, -а, -о*), развој **tj, *dj* > *ч, ѡ* (*врѣча, свечá, дезвѣѡња*), палатализовање *к, ѣ* испред *е, и* (*дѡруѡес, -ѡа, -ѡо, ѡѡлча, дѡноѡјес, -ѡа, -ѡо, доѡињáв, -а, -о*); в) одлике СЗ типа: вокално *л* > *љ* (*дѡноѡѣ, -а, -о, дѡѡша, дѡѡшијá*), развој **tj, *dj* > *ћ, ѡ* (*свећá, мећá, већоња*), нема палатализовања *к, ѣ* испред *е, и* (*крајкоруѡес, -ѡа, -ѡо, кѡлча, крајкноѡѡес, -ѡа, -ѡо, доињáв, -а, -о*).

Рад је примљен 16. октобра 2016, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 9. децембра 2016.

с основом уз коју се везују, а уједно је указано и на њихову продуктивност и значење на деривационом плану.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: придеви са значењем људских особина, говори сврљишког краја, творбена анализа.

Творба речи признско-тимочке дијалекатске области до сада није монографски описана, али постоји више посебних радова који се баве проблемима творбе на овом језичком материјалу. У мери коју нам грађа омогућава, своје опсервације самерили смо постојећим, користивши диференцијални приступ у односу на радове који се баве творбом у књижевном језику (Стевановић, 1975; Бадић, 1986; Драгићевић, 2001; Клајн, 2002, 2003).

Предмет наше анализе јесу придевски деривати са значењем људских физичких особина у говорима сврљишког краја.³ Коришћена грађа прикупљена је при изради докторске дисертације *Антропографска лексика у говорима сврљишког краја – линвографски ирисцији*. Творбени аспект који се овде излаже јесте допуна дисертације, односно сегмент који због концепције те студије представља њено проширење. Такође, у раду је изостало навођење места у којима је дата лексема регистрована, што је у дисертацији прецизно назначено.

Творбеном анализом обухваћено је више од 300 придева који, посматрано са синхонијске равни, припадају изведеним речима. Анализи су подвргнути деривати добијени префиксацијом и суфиксацијом, као и творенице настале сложено-суфиксалном творбом. Поседна пажња посвећена је суфиксацији као основном и најзаступљенијем начину творбе. Суфикси су представљени у комбинацији с основом уз коју се везују и указано је на њихову продуктивност.

Ради боље прегледности и уочавања продуктивности суфикса и појединих творбених типова, систематизација грађе извршена је по азбучном реду суфикса, при чему се истовремено скретала пажња и на значење.

³ Доследно смо следили исти принцип како трагање за прецизном класификацијом не би нарушило суштинску концепцију рада.

СУФИКС -АВ

Суфиксом *-ав* изводе се придевски деривати којима се квалификује особа на основу неке специфичне особине. Овај веома продуктиван суфикс везује се за именичке, придевске и глаголске основе.

Према мишљењу С. Бабића (1986, стр. 426–427) придевске изведенице с именичком основом значе опскрбљеност и обиље, што потврђује и Р. Драгићевић (2001, стр. 92), издвајајући два типа деноминалних придева – „који има оно што значи мотивна реч” и „који има много онога што значи мотивна реч”. И. Клајн (2003, стр. 254) прецизира да придевски деривати са суфиксом *-ав* „претежно значе неку видљиву појаву на телу” а наше истраживање указује и на квалификацију условљену присуством неке болести. Начелно, можемо разликовати неколико значењских типова деривата са суфиксом *-ав*, али није могуће међу њима успоставити оштру границу. Тако, рецимо, придеви *дојињав/дођињав* и *шујав* означавају особе које имају неку видљиву појаву на телу као последицу болести; придевом *будуљичав* квалификује се особа „која има оно што значи мотивна реч”, али и особа „која има много онога што значи мотивна реч”, односно истовремено значи и опскрбљеност и обиље.

Будући да није могуће установити прецизну семантичку класификацију придевских деривата са суфиксом *-ав*, наводимо их обједињено:⁴ *далав*, -а, -о⁵ (: бала), *дојињав*, -а, -о / *дојињав*, -а, -о / *дођињав*, -а, -о (: догиња), *дудуљав*, -а, -о (: дудуљица), *дудуљичав*, -а, -о / *дудуљичав*, -а, -о (: дудуљица), *дучав*, -а, -о (: дуч 'ћуда на коси или глави као клупко'), *врјав*, -а, -о (: врга 'дудуљица'), *врјуљав*, -а, -о (: вргуљка 'коврца'), *јрав*, -а, -о (: гар), *јрдав*, -а, о (: грба), *јриуљав*, -а, -о (: гргуљ 'увијен прамен косе'), *јриурав*, -а, -о (: гргур 'увијен прамен косе'), *јрозничав*, -а, -о / *јрозничав*, -а, -о / *јрозњићав*, -а, -о / *јрожнићав*, -а, -о (: грозница), *јурав*, -а, -о (: гура 'грба'), *јурелјав*, -а, -о (: гурел 'крмель'), *длакав*, -а, -о (: длака), *дрљав*, -а, -о (: дрља 'крмель'), *ждрљав*, -а, -о (: ждрља 'крмель'), *зиурав*, -а, -о (: гура 'грба'),

⁴ Акцент, који је у говорима призненско-тимочке дијалекатске области увек ексипираторан, без опозиције по квалитету и квантитету, из техничких разлога обележавали смо знаком за дугоузлазни акценат.

⁵ У народном веровању црвенкасто колористичко својство има изражено демонско значење јер асоцира на ђавола и симболизује ватру и крв, што на језичком плану утиче на пејоративну и митолошку спецификацију лексема (СМР, 1970, стр. 127–130).

злџчав, -а, -о (: злојча), јевџијчав, -а, -о (: јевтика 'туберкулоза'), кашљичав, -а, -о / кашљичав, -а, -о (: кашљица), келав, -а, -о (: ћела), кијавичав, -а, -о / ћијавичав, -а, -о (: кијавица), килав, -а, -о / ћилав, -а, -о (: кила), кљунав, -а, -о (: кљун), коврџав, -а, -о (: коврџа), куѓрав, -а, -о (: кудра 'увијен прамен косе'), кунѓрав, -а, -о (: кундра 'увијен прамен косе'), лисав, -а, -о (: лис 'прамен длаке или косе који се издваја по доји, белега'), лишав, -а, -о (: лиша 'лишај (болест коже)'), луњав, -а, -о (: луња 'пега'), љијав, -а, -о (: љига 'бала'), маџијав, -а, -о (: мадеж 'младеж'), маљав, -а, -о (: маља), молав, -а, -о (: мола 'буђ, плесан'), носурав, -а, -о (: носура), оћијчав, -а, -о (: огањ 'температура'), љејав, -а, -о (: пега), љешичав, -а, -о (: пешица), љујав, -а, -о (: пуп 'стомак'), рњав, -а, -о (: рња 'ноздрва'), рошав, -а, -о (: роша 'рупа на лицу'), слинав, -а, -о (: слина), сојуљав, -а, -о (: сопуљ 'слина'), сујеџијчав, -а, -о (: супетљица), ћелав, -а / келав, -а (: ћела), цинџав, -а, -о (: цинџа 'слина'), чумав, -а, -о (: чума), цукљав, -а, -о (: цука 'дебела уста'), шкџмдав, -а, -о / шћџмдав, -а, -о (: шкџмде 'стомак'), шџрџчав, -а, -о (: шџрока), шујав, -а, -о (: шуга).

Насупрот стању у књижевном језику, где је број изведеница с придевском основном занемарљив (Клајн, 2003, стр. 254–255), у говорима сврљишког краја потврђене су изведенице *крњав*, -а, -о (: крњ 'којему је одломљен, одбијен или на други начин откинут један део'), *ријјав*, -а, -о / *ријџав*, -а, -о (: риј), *ћосав*, -а, -о (: ћос), *чуљав*, -а, -о (чуљ 'који је осакаћених ушију'). Негативна особина изражена придевом у основи исказује се и изведеницама *крњав*, -а, -о, *ћосав*, -а, -о, *чџљав*, -а, -о, те је суфикс -ав хиперпродуктиван и само врши функцију накнадног морфолошког уобличавања без утицаја на семантику деривата. С друге стране, посредством суфикса -ав се код изведенице *ријјав*, -а, -о / *ријџав*, -а, -о истакнута особина изражава у мањем степену – 'који није потпуно риј'.⁶

Изведенице с глаголском основном односе се на особу која типично врши радњу означену глаголом у творбеној основи (Вавић, 1986, стр. 414; Драгићевић, 2001, стр. 93; Клајн 2003, стр. 254) или пак која трпи радњу означену глаголом, на шта посебно скреће пажњу М. Стевановић (1975, стр. 550), истичући да „особина која се казује оваквим придевима с наставком -ав не мора се односити увек на вршиоца радње, односно носиоца стања. Њима се може казивати и особина објекта на коме је вршена или која из-

⁶ Будући да говори призренско-тимочке дијалекатске области не познају инфинитив, глаголе дајемо у облику 3. л. једине презенте.

гледа као да је на њему вршена радња основног глагола”. У нашој грађи потврђени су придевски деривати оба типа: *дрчкав*, -а, -о (: *дрчка се*⁷ ’набора се’), *дуљав*, -а, -о (: *дуљи*), *врцкава* (: *врцка се*), *іеіав*, -а, -о / *ђеіав*, -а, -о (: *гега се*), *ірчав*, -а, -о (: *грчи се*), *імејав*, -а, -о (: *гмечи се* ’гњечи се’), *жљејав*, -а, -о (: *жљеди се* ’говори кривећи и растежући уста’), *жмурав*, -а, -о (: *жмури*), *зрікав*, -а, -о (: *зрика* ’разроко, врљаво гледа’), *сіљав*, -а, -о (: *сиља* ’гледа с напором, чкиљи’), *јецкав*, -а, -о (: *јецка* ’муца’), *кіјав*, -а, -о / *һіјав*, -а, -о (: *кија*), *клиіав*, -а, -о (: *клипа се* ’хода климајући се’), *њуњав*, -а, -о (: *њуња* ’говори кроз нос, уњка’), *ууљав*, -а, -о (: *пуљи* ’истура уста’), *ууіњав*, -а, -о (: *пупни* ’надиже се, клобучи’), *һоіав*, -а, -о (: *һопа*), *цііљав*, -а, -о (: *цигља* ’расте у висину’), *цкклав*, -а, -о / *цкклів*, -а (: *цккли* ’гледа нетремице, широм отворених очију, дуљи’), *чеіав*, -а, -о (: *чепи* ’криви’), *чуіав*, -а, -о (: *чупа*), *цііљав*, -а, -о (: *цигља* ’расте у висину’), *шанііав*, -а, -о (: *шанта* ’храмље’), *шеіав*, -а, -о (: *шепа* ’храмље’), *шоішкав*, -а, -о (: *шошка* ’шушка’), *ынһав*, -а, -о / *анһав*, -а, -о / *ањһав*, -а, -о / *уњһав*, -а, -о / *уњкав*, -а, -о (: *ынћа* ’говори кроз нос, уњка’).

Са суфиксом -ав забележено је и неколико сложено-суфиксалних твореница добијених везивањем суфикса -ав за основе исто-значних сложених придева: *делоклеіав*, -а, -о (: *делоклеп* ’особа белих трепавица’), *делоітреіав*, -а, -о (: *белотреп* ’особа белих трепавица’), *једноојав*, -а, -о (: *једноок*), *разојав*, -а, -о (: *разок*).

Сложени суфикс -љав присутан је код већег броја назива добијених различитим творбеним моделима. Свима је својствена изразита пејоративност условљена основинско-суфиксалном семантичком компатибилношћу. О семантичкој вредности суфикса и њиховој способности да утичу на конотацију изведеница писала је Р. Драгићевеић (2001, стр. 94), истичући да суфикси „не могу уносити конотације у значење речи и да је њихова улога у првом реду трансформациона... Међутим, временом се форманти ’специјализују’ за спојеве са творбеним основама одређених мотивних речи, а пошто се такви спојеви стално понављају, и суфикс накнадно добија одређену семантичку вредност”.

С именичком основом и суфиксом -љав потврђене су фонетске варијанте изведенице *јавіікљав*, -а, -о / *јевіікљав*, -а, -о (: *јавтика* / *јевтика* ’туберкулоза’) и изведеница *шуіљав*, -а, -о (: *шуга*).

⁷ Услед болести нерасположена и мрзоволна особа квалификује се придевским дериватом *мрледан*, -гна, -дно, чија семантика и веза са именицом *мрледина* са синхронијског становишта није јасна. Скок (1972, стр. 465-466) изведеницу *мрледина* изводи из основе *мрл-*, настале превојем од индоевропске, општесловенске и прасловенске основе **mer-ti*.

Везивањем суфикса *-љав* за придевску основу настале су изведенице *дрипљав* (: дрипав 'који је кудрав'), *ширљав*, *-а*, *-о* (: тршав), *шкодљав*, *-а*, *-о* (: шкодав).

Сложеница *разобљав*, *-а*, *-о* настала је из основе сложеног придева *разок*.

Сложеним суфиксима *-иљав*, *-инав* / *-ињав*, *-ичав*, *-кав*, *-оњкав*, *-ужњав*, *-уљав*, *-уњав* образује се мањи број изведеница од придевске основе. Р. Драгићевић (2001, стр. 38–39) ове форманте назива суфиксима субјективне оцене којима се означава умањен степен особине исказане мотивним придевом, што потврђује и Р. Жугић (2006, стр. 386), која на основу опсежног истраживања творбе у говорима призренско-тимочке дијалекатске области долази до закључка да су најпродуктивнији суфикси за извођење придевских деминутива суфикс *-ав* и сложени суфикси са суфиксом *-ав* у другом делу: *-ужњав*, *-кав*, *-иљав*, *-уљав*, *-ињкав*, *-ишкав*, *-икав*, *-ињав*, *-ичав*, *-ушкав*.

Суфикс *-иљав* јавља се само у изведеници *жушиљав*, *-а*, *-о* (: жут), којом се исказује снижени степен интензитета боје. Исто значење остварује се и везивањем суфикса *-инав* / *-ињав* за основу придева *сед* (*сединав*, *-а* / *сединав*, *-а* / *седињав*, *-а* / *седињав*, *-а*). Пејоративност садржана у значењу мотивног придева исказује се у мањем степену код изведенице *шанишњав*, *-а*, *-о* (: шантав 'хром') посредством суфикса *-ињав*.

Потврђен је само један дериват *јевшичав*, *-а*, *-о* (: јевтика 'туберкулоза') с именичком основном и суфиксом *-ичав*. Значењска разлика између деривата *јевшикав* и *јевшичав* огледа се у интензитету испољености особине. Тако би *јевшикав* био 'онај који је оболео од јевтике', а *јевшичав* 'онај који делује као да је оболео од јевтике'.

Деминутивни суфикс *-ичав* присутан је и код префиксално-суфиксалних твореница *наљувичав*, *-а*, *-о* (: глув) и *наћоравичав*, *-а*, *-о* (: ћорав). Умањен степен испољавања пејоративности у односу на мотивне придеве остварује се и употребом префикса *на-*, чије је основно значење слабије изражена особина означена основним придевом (Клајн, 2002, стр. 214).

По један придевски деминутив задељен је и са суфиксима *-кав*: *и́рчкав*, *-а*, *-о* (: грчав), *-оњкав*: *субоњкав*, *-а*, *-о* (: сув), *-ужњав*: *делужњав*, *-а*, *-о* (: бел), *-уњав*: *дледуњав*, *-а*, *-о* (: блед). Свим овим дериватима је, на значењском нивоу, својствено означавање умањеног степена особине исказане мотивним придевом.

СУФИКС -АК

Општи придевски суфикс *-ак* у грађи није потврђен, али јесу суфикси *-ачак* у *дуџачак, -чка, -чко* (: длг), *-ечак* у *мњецак, -цка, -цко* / *малецак, -цка, -цко* и *-ечак* у *мљечак, -чка, -чко* / *малечак, -чка, -чко* (: мали). Сви наведени суфикси у књижевном језику деминутивно су спецификовани (Драгићевић, 2001, стр. 39; Клајн, 2003, стр. 256). Посматрано из синхронијске перспективе, како у књижевном језику тако и у дијалекту, придев *дуџачак* више нема експресивну вредност и по значењу је еквивалент простог придева *дуџ* те код њега суфикс не утиче на развој деминутивности. Ни остали сложени суфикси, потврђени у изведеницама *мњецак, -цка, -цко* / *малецак, -цка, -цко*, *мљечак, -чка, -чко* / *малечак, -чка, -чко*, немају изражену експресивну вредност. Блага деминутивна нијанса резултат је везе с придевом *мали*, мада се све ове изведенице увелико доживљавају као идиоматизоване лексеме.

СУФИКС -АН

Суфикс *-ан* представља продуктиван суфикс при образовању придевских изведеница из основа именичког и глаголског порекла, док деривати с придевском основом, које бележи Р. Драгићевић (2001, стр. 72), у нашој грађи нису потврђени.

Придевске изведенице мотивисане именицама означавају разнолике односе према њима условљене управо семантичком вредношћу именичких лексема: *дóлан, -лна, -лно* (: бол = болест), *лóшан, -шна, -шно* (: глота 'нечистоћа, прљавштина'), *рóзан, -зна, -зно* (: гроза), *лíчан, -чна, -чно* (: лик), *мрлèган, -гна, -гно* (: мрледи-на)⁸, *наказан, -зна, -зно* (: наказа), *шудеркулóзан, -зна, -зно* (: туберкулоза). Будући да су изведенице *ррозан, личан* и *мрлèган* готово изгубиле везу с мотивним речима, можемо их сматрати лексикализованим.

С основом глаголског порекла забележене су изведенице: *лалашан, -шна, -шно* (: галати 'постаје ружан'), *мрјодан, -гна, -гно* (: мргоди се), *скајан, -а, -о* (: скапује 'пропада'), *слушан, -шна, -шно* (: слу-

⁸ Између осталих, о суфиксу *-оса* писали су Богдановић (1984), Радић (2012, 2013). Говорећи о суфиксу *-оса* као страном језичком елементу П. Радић (2013, стр. 158–159) истиче: „Могуће је да су облици на *-оса* улазећи у српски и шири, балканословенски језички ареал добијали одређену социо-културну конотацију стварану у миљеу својеврсног односа према 'другом' и 'другачијем'.”

ти 'постаје ружан') и префиксално-суфиксалне творенице: *зализан*, -а, -о (: лиже), *здрчкан*, -а (: дрчка се 'добија наборе'), *збуцан*, -а, -о (: бута се 'гура се, садија се'), *надрчкан*, -а (: дрчка се 'добија наборе'), *нарѣиан*, -а, -о / *нарѣиан*, -а, -о (: репа), *уљудан*, -гна, -гно (: уљуди се 'среди се').

У творби придева суфиксом -ан учествују и глаголске основе изведене пејоративним суфиксом -оса, који је анализиран у више заседних радова⁹: *маносан*, -а, -о (: маносује), *скајосан*, -а, -о (: скапоше). Ове изведенице су пејоративно обележене и значењем основинских глаголских лексема.

Са значењем негиране могућности глаголске радње забележена је префиксално-суфиксална твореница *нејокреиан*, -ињна, -ињно (: креће се).

СУФИКС -АС/-ЕС

Суфикс -ас/-ес је врло продуктиван.

Највећи број изведеница је с именичком основом: *доћес*, -иња, -ињо (: док), *дрњас*, -иња, -ињо (: дрња 'зудне десни'), *дуцкас*, -иња, -ињо / *дуцмас*, -иња, -ињо (: дуцко), *верјас*, -иња, -ињо (: врга 'будуљица'), *ла-вурданес*, -иња, -ињо (: главурда), *иривес*, -иња, -ињо (: грива), *гујас*, -иња, -ињо (: дупе), *ђумес*, -иња, -ињо (: ђума 'ђуба на глави'), *кљунас*, -иња, -ињо / *кљунес*, -иња, -ињо (: кљун), *ладрњас*, -иња, -ињо (: ладрња 'њушка, гудица; усна, уста'), *лисес*, -иња, -ињо / *лисас*, -иња, -ињо (: лис 'прамен длаке или косе који се издваја по доји, делега'), *масуљесња/масурасња/масуресња* (: масуљ / масур 'млечне жлезде на грудима животиње'), *ноћес*, -иња, -ињо (: ноће), *пашуљас*, -иња, -ињо (: патуљак), *илечас* (: плеча), *смурес*, -иња, -ињо (: угар), *сомуранес*, -иња, -ињо (: сомур 'слина'), *цвѣшас*, -иња, -ињо / *цвѣшес*, -иња, -ињо (: цвет). Придевске изведенице с именичким општим делом означавају поседовање појма означеног именицом и то најчешће у мери већој од нормалне или пак сличност с неком особином или детаљем мотив-

⁹ За многе од ових придева не можемо са сигурношћу утврдити да ли су глаголског или придевског порекла. На пример, придеве *дудурас* и *џуџурас* анализирали смо као девербативне с мотивним глаголима *дудури* 'дудри, дује се, надима се' и *џуџури* 'надиже се, клобучи'. Међутим, могуће их је посматрати и као деривате мотивисане придевима *дудураи* и *џуџураи* којима се карактерише апсолутније присуство особина, док је придевским дериватима на -асњ исказана особина изражена у мањој мери. Предност смо дали девербативном пореклу јер смо дошли до закључка да говорници овог идиома на тај начин доживљавају њихову творбу.

не именице (Бабић, 1986, стр. 433; Драгићевић, 2001, стр. 113; Клајн, 2003, стр. 273).

С придевском основном су изведенице: *ваљува́с, -џа, -џо* (: ваљу-ват 'овалан'), *ви́йкас, -џа, -џо* / *ви́цкес, -џа, -џо* (: витак), *жу́ћес, -џа, -џо* (: жут), *окру́лас, -џа, -џо* (: округал), *ри́ћес, -џа, -џо* (: рић), *че́љас, -џа, -џо* (: чељ 'с телесним недостатком'), *чу́љас, -џа, -џо* / *чу́љес, -џа, -џо* (: чуљ 'који је малих или осакаћених ушију'). Њима се, посредством суфикса *-ас/-ес*, особина исказана мотивним придевом означава у мањој мери.

Супротно стању у књижевном језику, где изведенице с глаголском основном нису забележене (Бабић, 1966; Драгићевић, 2001) или јесу у незнатном броју (Клајн, 2003, стр. 274), број оваквих изведеница у говорима сврљишког краја није занемарљив: *дудре́нас, -џа, -џо* (: дудрее 'дудри, дује се, надима се'), *дудура́с, -џа, -џо* / *дуду́рес, -џа, -џо* / *дудму́рес, -џа, -џо* (: дудури 'дудри, дује се, надима се'), *врцка́сџа* (: врцка се), *џме́чес, -џа, -џо* (: гмечи 'гњечи'), *кл́нес, -џа, -џо* (: клати се) *џрћас, -џа, -џо* / *џрћес, -џа, -џо* / *џрчес, -џа, -џо* (: прћи се / прчи се), *џунџура́с, -џа, -џо, џуџура́с, -џа, -џо* / *џуџу́рес, -џа, -џо* (: пупури 'надиже се, клобучи'), *сму́ћес, -џа, -џо* (: осмуди), *це́рес, -џа, -џо* (: цери се), *џи́љес, -џа, -џо* (: џигља 'расте у висину').¹⁰

У значењу приближног изгледа у односу на особину исказану придевом у основи забележена је једино изведеница *дуџу́љас, -џа, -џо* изведена помоћу сложеног суфикса *-уљас*.

Велики број придевских сложеница настао је додавањем суфикса *-ас/-ес* на основе сложених придева заснованих на истозначним синтагмама типа *џридев + именица*. Иако се суфикс *-ас/-ес* везује за придевску основу, не утиче на развој деминуције као код придевских изведеница. Значење је исто као код придева с нултим наставком.

Један број сложених придева потврђен је и са нултим наставком и са наставком *-ас/-ес*: *делодра́дес, делове́ћас, -џа, -џо, дледоли́кас, -џа, -џо, џолемодра́зес, -џа, -џо, џолемоду́јас, -џа, -џо, џолемонóјас, -џа, -џо, џолодра́дес, џоловџ́ас, -џа, -џо* / *џоловџ́ес, -џа, -џо, џолоб́кас, -џа, -џо, деделодра́зас, -џа, -џо* / *деделодра́зес, -џа, -џо, деделоу́сџас, -џа, -џо, длодра́зес, -џа, -џо* / *дуџоодра́зес, -џа, -џо* / *длоодрáзес, -џа, -џо* / *дуџодрáзес, -џа, -џо, длоокра́ћес, -џа, -џо, дло-*

¹⁰ И. Клајн (2003, стр. 280) говори о нејасној мотивацији једног броја придева. Према његовим речима „шарен се само делимично везује за појам шара, јер му је најчешће значење 'разнобојан', које овој именици недостаје." Ипак, шарен је у вези са шаренилом којим се означава разноврсност, разнобојност.

но́ћес, -џа, -џа / дліоно́ћес, -џа, -џо / дліоно́ћас, -џа, -џо / длаіоно́ћес, -џа, -џо, дліоно́сас, -џа, -џо, дуіору́кас, -џа, -џо / дліору́кас, -џа, -џо / дліору́ћес, -џа, -џо / длаіору́кас, -џа, -џо / длаіору́кес, -џа, -џо, једносіра́нес, -џа, -џо / једносіра́нес, -џа, -џо, краіково́дес, -џа, -џо, краіконо́ћас, -џа, -џо / краіконо́ћес, -џа, -џо / краіконо́ћес, -џа, -џо, краікору́кас, -џа, -џо / краікору́кес, -џа, -џо / краікору́ћес, -џа, -џо, кривоу́дес, -џа, -џо, кривока́кас, -џа, -џо, кривоно́ћас, -џа, -џо / кривоно́ћес, -џа, -џо / кривоно́ћес, -џа, -џо, кривоно́сес, -џа, -џо, кривоу́сћас, -џа, -џо / кривоу́сћес, -џа, -џо, разнолі́кес, -џа, -џо, реікодра́дес, реікозу́дас, -џа, -џо / реікозу́дес, -џа, -џо, іџнкосіру́кес, -џа, -џо, церозу́дас, -џа, -џо / церозу́дес, -џа, -џо, црноо́кас, -џа, -џо / црноо́кес, -џа, -џо, шіљодра́дес, -џа, -џо, шіљоіа́вес, -џа, -џо, шірокодра́дес, -џа, -џо, шіроковџ́кас, -џа, -џо, шірокоіру́дас / шірокоіру́дес, шірокодуѓас, -џа, -џо / шірокодуѓес, -џа, -џо, шірокоу́кас, -џа, -џо, шіроколі́цес, -џа, -џо.

Неке од ових сложеница уобичајене су само у облику са суфиксом *-ас/-ес*: делому́јес, -џа, -џо, високочџ́лес, -џа, -џо, іолемочџ́лес, -џа, -џо, іолочџ́лес, -џа, -џо, геделоші́јес, -џа, -џо / геделоші́јас, -џа, -џо, дліоші́јас, -џа, -џо / дліоші́јес, -џа, -џо / длаіоші́јес, -џа, -џо / длаіоші́јас, -џа, -џо / дуіоші́јес, -џа, -џо, једнорамџ́ес, -џа, -џо, краікоші́јас, -џа, -џо / краікоші́јес, -џа, -џо, криворамџ́ес, -џа, -џо, кривоші́јас, -џа, -џо / кривоші́јес, -џа, -џо, малочџ́лес, -џа, -џо, нискорамџ́ес, -џа, -џо, нискочџ́лес, -џа, -џо, іџнкоші́јас, -џа, -џо / іџнкоші́јес, -џа, -џо / іџнкоші́јас, -џа, -џо, црномџ́њес, -џа, -џо / црномџ́њас, -џа, -џо, шірокорамџ́ес, шірокорџ́њес, -џа, -џо, шірокочџ́лес, -џа, -џо.

СУФИКС -АТ

Суфикс *-аџ* има велику продуктивност у извођењу придева од именичких основа. Значење ових придевских изведеница најчешће је у вези с величином посебно истакнутог дела тела, тј. оне „означавају израженост онога што значи мотивна именица. А мотивна именица скоро редовно означава део тела” (Драгићевић, 2001, стр. 125): дока́џ, -а, -о (: док), вима́џа (: виме), ілава́џ, -а, -о (: глава), ілавура́џ, -а, -о (: главура), ірудáџ (: груди), іуза́џ, -а, -о (: гуз), іузичáџ (: гузица), дујáџ, -а, -о (: дупе), зудáџ, -а, -о (: зуд), кара́џ, -а, -о (: крак), космура́џ, -а, -о (: космура), крака́џ, -а, -о (: крак), кука́џ, -а, -о (: кук), мешина́џ, -а, -о (: мешина ’стомак’), ноіáџ, -а, -о (: нога), носáџ, -а, -о (: нос), носура́џ, -а, -о (: носура), ока́џ, -а, -о (: око), іашњака́џ, -а, -о (: пашњак ’стомак’), ірса́џ (: прса),

рука̄ӣ, -а, -о (: рука), *сиса̄ӣа* (: сисе), *сомура̄ӣ*, -а, -о (: сомур 'слина'), *шадан̄ӣ*, -а, -о (: табан), *чела̄ӣ*, -а, -о (: чело), *шкемда̄ӣ*, -а, -о / *шћемда̄ӣ*, -а, -о (: шкембе 'стомак'). Некада може значити и само поседовање појма означеног мотивном именицом, што се може представити формулом „онај који има”: *драга̄ӣ* (: брада), *дрка̄ӣа* (: дрк), *крила̄ӣ*, -а, -о (: крило), *мустака̄ӣ* (: мустак), *реја̄ӣ*, -а, -о (: реп). Аугментативно значење обично подстиче и развој пејоративности чија је интензивираниост код неких примера условљена значењем мотивних именица.

С глаголском основном потврђене су само изведенице: *дубре̄а̄ӣ*, -а, -о (: дубрее 'дубри, дује се, надима се'), *жљедура̄ӣ*, -а, -о (: жљеди се 'говори кривећи и растезући уста'), *кокола̄ӣ*, -а, -о (: коколи 'широм отвара очи, колачи очи, буљи'), *пупура̄ӣ*, -а, -о (: пупури 'надиже се, клобучи'). Значење основинских глаголских речи утицало је на пејоративну спецификованост придевских изведеница.

СУФИКС -ЕН

С придевским суфиксом -ен потврђена је само изведеница *шарѐн*, -а, -о¹¹ (: шара) и префиксално-суфиксалне творенице именичког порекла: *залӣшен*, -а, -о (: лиша 'лишај (болест коже)'), *обеле̄жен*, -а, -о¹² (: белег).¹³

СУФИКСИ -ИВ И -ЉИВ

Суфикси -ив и -љив се у науци о савременом српском језику посматрају као један наставак (Стевановић, 1975, стр. 550–558; Клајн, 2003, стр. 281–288), који може означавати склоност (пасивни положај) или сталну особину (активни положај) (Babić, 1986, стр. 423–424). Стевановић (1975, стр. 556–557) сматра да је суфикс -љив настао из суфикса -ив тамо где је било фонетских услова за

¹¹ У функцији мотивне речи могао би се наћи и глагол *обележи*, али изведени придев по смислу не одговара њему него именици *деле̄и* – *обележен* је онај који има *деле̄и*.

¹² Суфиксом -ен завршавају се бројни примери трпног глаголског придева, који у синтагматским спојевима с именицама добијају функцију описних придева. С истом функцијом забележени су и примери радног глаголског придева.

¹³ Творбена основа ових именица завршава се на *љ-*, што ствара привид о постојању суфикса -љив, иако се заправо ради о суфиксу -ив.

његову појаву, а потом се аналошки везао и за многе друге основе. Клајн (2003, стр. 282) истиче да су облици најчешће синонимни и да се изведеница од глагола може направити с било којим од њих, с тим да су „међу придевима 'пасивног' значења *-ив* и *-љив* приближно једнако заступљени, док је међу онима 'активног значења' далеко чешће *-љив*". Осим тога, на избор суфикса утиче и завршетак основе.

Значење поседовања појма означеног мотивном именицом, односно значење карактеристичне појединости имају придевске изведенице с основом именичког порекла и суфиксом *-ив*: *јорељив*, *-а, -о* / *јурљав*, *-а, -о* / *јурљив*, *-а, -о* / *јурељив*, *-а, -о* / *јурњив*, *-а, -о* (: гурел' крмел'), *суйеиљив*, *-а, -о* (: супетљица).¹⁴

Придевске изведенице од именичке основе и са суфиксом *-љив*: *долешљив*, *-а, -о* (: долес), *мадежљив*, *-а, -о* (: мадеж), *манљив*, *-а, -о* (: мана), *урокљив*, *-а, -о* (: урок) значе склоност ка учесталом испољавању особине коју означавају (Драгићевић, 2001, стр. 104–105).

Стална особина исказује се придевским дериватима с глаголском основом: *дрбљив*, *-а, -о* (: дрбља), *шанџив*, *-а, -о* (: шанта 'храмље') и у том случају суфикс *-ив* представља синоним суфикса *-ав* у категорији „људско диће које типично врши радњу означену глаголом” (Клајн, 2003, стр. 254).

Са суфиксом *-љив* и глаголском основом је изведеница *задушљив*, *-а, -о* (: задуша 'отежава дисање'), специјализована у „пасивном значењу”.

Сложеница *разокљив*, *-а, -о* јесте синоним сложенице *разок*, *-а, -о* с нултим суфиксом. У овом случају суфикс *-љив* доприноси пејоративном нијансирању, али не и промени значења.

СУФИКС *-ИТ*

Придевске изведенице са суфиксом *-иџ* потврђене су само с именичким основама: *костџиџ*, *-а, -о* (: кост), *манџиџ*, *-а, -о* (: мана), *стаџиџ*, *-а, -о* (: стас). Суфикс је неутралан те изведенице имају општено значење особине.

¹⁴ Сложенице *крајковџид*, *-а, -о* и *слабовџид*, *-а, -о* могу бити засноване и на синтагми *џрилоі + џлајол*. Клајн сложеницу *слабовџид* тумачи као насталу из синтагме *слаб вид* (Клајн, 2002, стр. 99), док сложеницу *далековџид* на основу значења потврђеног у РМС сврстава у тип *џрилоі + џлајол* (Клајн, 2002, стр. 119).

НУЛТИ
СУФИКС

С нултим суфиксом забележен је велики број придевских сложенница чија су значења заснована на синтагматском споју типа *йридев* + именица. Значење је углавном прозирно и условљено значењима придева, који могу садржати информацију о:

- боји дела људског тела означеног именицом: *делодрџк*, *делоїлаџв*, -а, *дледоїлџк*, -а, -о, *жуїодрџк*, *модрооџк*, -а, -о, *разнооџк*, -а, -о, *разоџк*, -а, о, *риїодрџаџ* / *риџодрџаџ*, *риїодрџк* / *риџодрџк*, *црнооџк*, -а, -о;
- квантитету или квалитету дела људског тела означеног именицом: *їолемодрџаз*, -а, -о, *деделоуџс*, -їа, -їо, *дїлоџкџс*, -а, -о, *дљїонџї*, -а, -о / *длаїонџї*, -а, -о / *дуїонџї*, -а, -о, *дуїорџк*, -а, -о / *длаїорџк*, -а, -о, *країџковїџаџ*, -а, -о¹⁵, *країџконџї*, -а, -о, *країџкорџк*, -а, -о, *реїїкодрџаџ*, *сиїїнооџк*, -а, -о, *сладоџаџ*, -а, -о.
- општем изгледу дела људског тела означеног именицом: *їолдрџаџ*, *їолоїлаџв*, -а, -о, *деснорџк*, -а, -о, *крџзуџд*, -а, -о, *кривоџзуџд*, -а, -о, *кривокїлџк*, -а, -о, *кривонџї*, -а, -о, *кривонџс*, -а, -о, *кривоуџс*, -їа, -їо, *џейоуџс*, -їа, -їо, *џелоџуї*, -а, -о, *шиїодрџаџ*, -а, -о, *шиїоїлаџв*, -а, -о, *шиїоџк*, -а, -о, *широкоїруџд*.

Нулти суфикс присутан је и код сложеннице *йресоїлаџв*, -а, -о, настале према непродуктивном типу *їлаїол* + именица.

Преглед грађе показује да је у творби придева суфиксацијом заступљено 20 суфикса и суфиксних деривата, од којих је чак 10 с по једном потврдом. Највећу продуктивност има творбени тип с именичком основом и суфиксом -ав (52), а укупно је забележено око 200 придевских изведеница.

Префиксално-суфиксални начин творбе је најмање заступљен, њиме се твори само 12 придева.

Супротно мишљењу које влада у науци да сложеннице нису својствене нашем дијасистему, у творби придева за означавање људи на основу физичких особина велику продуктивност има сложено-суфиксални творбени начин. Више од 90 сложенница на-

¹⁵ Забележене сложеннице семантички су мотивисане одредбеним синтагмама и њихове значењске интерпретације се у свему поклапају с еквивалентним синтагматским називима. Остаје отворено питање да ли су оне заиста у оволикој мери присутне у говорима сврљишког краја, или је, ипак, извештан број исконструисан на основу питања истраживача.

стало је везивањем суфикса *-ав*, *-ас* / *-ес* и нултој суфикса за сложене творбене основе.

У творби придевских деривата у говорима сврљишког краја нису забележени суфикси непознати остатку српског говорног подручја. Ипак, разлика у односу на књижевни језик читава се у појави различитих ликова једног суфикса насталих деловањем гласовних промена (*-ас* / *-ес* : *-ас̄и*). Такође, није редак случај да се у творби користе различите врсте основа, или да непродуктивна основа у једном систему у другом бележи велику продуктивност. Тако је, на пример, потврђено да се у говорима сврљишког краја суфикс *-ав* везује за придевске основе, или суфикс *-ас*/*-ес* за глаголске основе, што је готово незабележено у књижевном језику.

- ИЗВОРИ *Речник српскохрватској књижевној језика I–VI. (1967–1976). Нови Сад: Матица српска.*
- Речник српскохрватској књижевној и народној језика I–XVIII. (1959–2010). Београд: Српска академија наука и уметности.*
- Савић-Грујић, А. (2016). *Антропографска лексика у говорима сврљишкој краја – линвографски присјуи* (докторска дисертација, рукопис).
- Skok, P. (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

- ЛИТЕРАТУРА Богдановић, Н. (1979). „Говори Бучума и Белог Потока”. *Српски дијалектолошки зборник XXV*.
- Богдановић, Н. (1984). „Глаголски пејоративи у говору Сврљига”. У: *Лексикографија и лексикологија* (стр. 23–25). Нови Сад: Матица српска; Институт за српскохрватски језик.
- Драгићевић, Р. (2001). *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику (творбена и семантичка анализа)* (Библиотека Јужнословенског филолога, нова серија, књ. 18). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Жугић, Р. (2006). „Придевски деминутиви у говорима призненско-тимочке дијалекатске зоне које се односе на особине ентитета из човековог окружења (семантичко-творбени аспект)”. У: *Зборник радова Филозофској факултету у Приштини XXXVI*, 377–392.
- Клајн, И. (2002). *Творба речи у савременом српском језику. Први део: слањање и префиксација*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Клајн, И. (2003). *Творба речи у савременом српском језику. Други део: суфиксација и конверзија*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Кулишић, Ш., Петровић, П. Ж., Пантелић, Н. (1970). *Српски митолошки речник*. Београд: Нолит.
- Радић, П. (2013). „Глаголски суфикс -оса у српском језику”. У: *Српски језик: сјудије српске и словенске XVIII*, (стр. 147–156). Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- Стевановић, М. (1975). *Савремени српскохрватски језик I*. Београд: Научна књига.
- Babić, S. (1986). *Tvorba riječi u hrvatskome književnom jeziku*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

ANA R. SAVIĆ GRUJIĆ

SERBIAN LANGUAGE INSTITUTE OF SASA
BELGRADE

SUMMARY

FORMATION OF ADJECTIVES REFERRING TO HUMAN PHYSICAL TRAITS
IN THE SPEECH OF THE SVRLJIG AREA

Our analysis focuses on all the adjectives which refer to human physical traits in the speech of the villages in the Svrljig area. This derivational analysis included more than 300 derivative adjectives which, from a synchronic point of view, belong to the category of derived words. The analysis included derivatives which have been formed through prefixation and suffixation, as well as derivatives which occurred as the result of compound-suffix derivation. Special attention was paid to suffixation as the basic and most frequently available means of adjective formation. Suffixes are represented in combination with the base they are bound to, with an indication of their productivity and meaning in derivational terms.

A study of the material indicates that adjective derivation by means of suffixation is made possible with the use of 20 suffixes and suffix derivatives, 10 of which have one confirmation each. The greatest productivity has been found for the noun base and suffix *-av* (52) which a total number of recorded derivative adjectives is 200. The prefix-suffix derivation process is the least frequent, and thus only 12 adjectives were derived in this way. Contrary to the mainstream opinion that complex words are not characteristic of our diasystem, the derivation process involving adjectives referring to humans based on physical traits shows great productivity in the compound-suffix derivation process. More than 90 complex words were derived from the binding the suffix *-av* (4), *-as / -es* (54) and the *zero suffix* (37) to complex bases. Another difference compared to the literary language is reflected in the occurrence of various forms of one suffix, which came about as the consequence of vowel changes (*-as / -es : -ast*). It is also not infrequent that during derivation, various forms of bases are used, or that a nonproductive basis in one system is productive in another. So for example it has been confirmed that in the speech of the Svrljig area the suffix *-av* is bound to adjective bases or that the suffix *-as / -es* is bound to verbal bases, which is almost never found in literary language.

KEY WORDS: adjective referring to human features, the speech of the Svrljig area, derivational analysis.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално-Без прерада 3.0 (CC BY-NC-ND | 3.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>).
This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported licence (CC BY-NC-ND 3.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>).